

5. F.W. Burley Monitoring biological diversity for setting proprieties in conservation. PP. 227-230 in E.O. Wilson, F.M. Peter, eds. Biodiversity. National Academy Press, Washington, D.C. 1988.

6. Букша І.Ф. Стале управління лісами і моніторинг: огляд сучасних тенденцій// Наук. вісник НАУ. – 2000, вип. 25. – С. 123-129.

7. Чернявський М.В. Ліси України та збереження їхнього біологічного розмаїття. Охорона пралісів України// Конвенція про біологічне розмаїття: громадська обізнаність і участь, Київ, Товариство "Зелена Україна" Національного екологічного центру України, 1997, С. 75-89.

8. Ruumalainen, J., Angelstam, P., Banko, G., et. all Forest Biodiversity Assessment Approaches for Europe JRC, EC 2002, 128 p.

УДК 630* (042)

М.Є. Гайдукевич, канд. біол. наук – УкрНДІгірліс

НАРОДНІ ЗНАННЯ ПРО РОСЛИНИ – ГЛИБОКА МУДРІСТЬ ВІКІВ

Досліджуються народні знання щодо рослинності. Наводяться релігійні уявлення, вірування українського народу, пов'язані з рослинами і природою. Висвітлюється культ рослин у давні часи у різних народів світу. Наголошується на необхідності відновити сьогодні глибокі народні знання про рослини та природу.

Ключові слова: народні знання, природа, рослини, легенди, перекази, звичаї, народні обряди

М.Ye. Haidukevych – UMERI

National knowledge about plants – deep wisdom of ages

National knowledge about vegetation has been investigated. Various religious beliefs of the Ukrainian people about plants and nature are presented. The plants cult of old times of various world peoples is highlighted. The emphasis is made on the necessity of the deep national knowledge revival about plants and nature.

Key words: national knowledge, nature, plants, legends, paraphrase, ways, national rituals

Сьогодні, на зорі ХХІ століття, в епоху глобальної зміни клімату на планеті, інших екологічних негараздів різного рівня та масштабу, ми, природознавці, чи не у першу чергу мали б відповісти на важке і важливе питання: що ж відбувається з нашою Землею? Очевидним є той факт, що природа планети змінюється. І показовим доказом цього є, зокрема, стан рослинності як одного з важливих компонентів біогеоценозу.

УкрНДІгірліс досліджує лісові насадження Карпатського регіону вже майже 40 років. Зусилля науковців спрямовані на вивчення причин лісових негараздів, розробку шляхів їх усунення. Ведеться гідрологічний, екологічний та фітопатологічний моніторинг лісових екосистем регіону. Вивчаються різноманітні питання лісового насінництва, вдосконалення технології та способів лісовідновлення, раціонального та екологічно виваженого використання лісових ресурсів, захисту лісу від шкідників і хвороб і т.і. Розроблені у стінах інституту окремі законодавчі акти, численні нормативні документи та різноманітні практичні рекомендації беруться за основу і використовуються лісівниками як нормативна база при проведенні лісовпорядних робіт, а також і у повсякденній діяльності, при різних лісгосподарських роботах.

Проте стає очевидним, що зусиль лише науковців-лісівників, та ще при нинішньому низькому рівні фінансування галузі, недостатньо. Сьогодні,

очевидно, варто дещо ширше глянути на лісові проблеми і погодитися з філософами, що біди наші значною мірою в нас самих, у зубожінні нашої свідомості та духовності.

Адже, споконвіків у глибинах народної мудрості були присутні знання про рослини, про зелені скарби нашої Землі, які розцінювалися як святиня. Знання ці, нагромаджені протягом тисячоліть, передавалися з покоління в покоління – у формі народних звичаїв, традицій, переказів, легенд, обрядів тощо.

Люди любили природу, шанували рослинність, обожнювали окремі рослини, поклонялись їм, вірили у присутність вищих сил. Зокрема, до лісових богів у давніх слов'ян належали Лісовик (Щезник) і велетенські Вирвидуби. Їх боялися і, щоб задобрити, приносили жертви. Тому заборонялося рубати живі дерева, чи завдавати якоїсь шкоди лісові, бо вірили, що лісові боги можуть помститися [1].

У ті давні язичницькі часи люди знали, що рослини живі, що вони розмовляють між собою, з птахами, тваринами, людьми; багато з них були тими чи іншими символами. Священними деревами були дуб і ясен: дуб символізував бога Сонця – Дажбога, ясен – грізного бога грому та грози – Перуна. Клен і липа символізували щасливе подружжя; береза – чисту Матір-природу, саме життя; калина була ознакою родовідної незрадливої пам'яті; верба, осика – це обереги від нечистої сили; тополя – дерево журби і смутку; бузина – осідок чорта і т.д.

Не тільки окремі дерева, але й цілі гаї (дубові, ясеневі) вважалися священними. Часто ці гаї замінювали храми, тут відбувалися різні обряди, жертвоприношення, релігійні богослужіння тощо, про що довідуємось з окремих стародавніх літописів. Так, під старими кремезними дубами воїни руських князів на Хортиці перед походом приносили жертви, виголошували клятви, скріплювали угоди. Священними вважалися і калинові гаї. Біля них заборонялося випасати тварин, копати, вирубувати кущі і т.д. Вірили, що гілки калини мають особливу чудодійну здатність – наділяти діток даром співучості. Тому саме з калини робили колиски для немовлят [4].

Символіка рослин була присутня і в обрядах давніх українців, які частково збереглися до наших днів. Досить лише згадати купальську Марену, "биття" свяченою вербою, звичай зберігати освячені галузки дерев, кущів і квітів за образами, маїти будівлі, прибивати на причілку нової хати "квітку" при завершенні будівництва, часник і дідух на Святвечірньому столі і т.д. [2].

А які глибокі й багаті народні знання про рослини у світовій культурі! Людство з найдавніших часів з пошаною ставилось до рослин. Рослинність як один з головних компонентів природи так чи інакше присутня у всіх світових релігіях. Варто зазначити, що східні релігії (індуїзм, буддизм, ін.) не виділяють людину з природи, як щось більш досконале. Між усіма компонентами природи (камінь, вода, рослини, тварини, людина) стоїть знак рівності. У західних релігіях (християнство, іслам, ін.) – людина у природі сприймається як істота розумна, тобто, більш досконала і розвинена, а на всі інші об'єкти природи (рослина, тварина) поширюється принцип: не заподій зло ("Якщо ти любиш Аллаха, ти не можеш не любити його творіння" – Коран).

Ще в античні часи стародавні мудреці знали, що рослини – живі істоти, що у них є душа і вони гостро відчують і реагують на різноманітні негаразди довкілля. Так, у пантеоні божеств Стародавньої Греції були боги рослинності: Артеміда – покровителька живих істот, богиня рослинності, плідівництва та мисливства і Діоніс – бог рослинності, виноградарства і виноробства. В їх честь влаштовували пишні свята, будували велетенські храми (Храм Артеміди); в честь богів були запроваджені та Олімпійські ігри. Навколо своїх міст греки влаштовували священні лісові кутки (по-сьогоднішньому – "лісопарки"). У центрі такого лісового кутка знаходився храм, а навколо росли дуби, пальми, кипариси, ялиці, оливкові й інші дерева. Іншими священними місцями з навколишніми парками та садами у греків були "герони" – гробниці героїв, особливо, засновників міст. Такі лісопарки і сади були в багатьох містах Греції, вони були відкриті для відпочинку населення. Це були зачатки сьогоднішніх парків і займали досить значну площу. Так, в Олександрії царські і громадські парки займали четверту частину площі всього міста, Антіохія була другим містом за цим показником [5]. Греки також дуже шанували і любили квіти, особливо, троянди, також гіацинти, лілію, мирт, камелію, гвоздику, левкої, маки, піони, фіалки, нарциси, крокуси й ін. Квіти були широко присутні у побуті стародавніх греків. Жодне ритуальне дійство, жодне свято не обходилося без величезної кількості квітів [3].

У пантеоні божеств Стародавнього Риму було двоє богів рослинності: Цецера – богиня рослинності і підземного світу та Діана – богиня мисливства, рослинності та захисниця рабів. Філософський постулат римських стоїків: людині необхідно жити у злагоді з природою, бажати лише потрібного та утримуватися від гріхів – все це у комплексі гарантія того, що людина буде щасливою. І давні римляни намагалися бути щасливими: свої міста вони оточували поясом садів, у середині яких обов'язково був басейн. У саду – численні, найрізноманітніші дерева, кущі, ліани, квіти, зокрема, магнолії, олеандри, кипариси, пальми, жасмин, плющ, виноград, мімози, мирт, нарциси, мальви, троянди.

У давніх єгиптян був культ Осіріса та Ісиди – богів природи і землеробства. Щорічно навесні в Єгипті святкували воскресіння Осіріса, як символ відродження живої природи і початок землеробського циклу. Недостаток лісів у Єгипті поповнювався тут рукотворно створеними у долині Нілу священними лісами з кедра, фінікової пальми, хурми, інжиру, акації, винограду, смолистого дерева та інших дерев. Багато уваги надавалося квітам, найпоширенішим з яких був священний лотос. Розводили також конвалію, троянди, мак, хризантеми. А до водяної лілії була особлива увага і любов: вона, разом з коршуном, змією і бджілкою була зображена на гербі Стародавнього Єгипту.

Так само з повагою та любов'ю відносилися до рослин у стародавніх Асирії, Вавілоні, Персії, інших країнах Близького Сходу. Квіти любили всюди, а у Персії займалися вже виведенням нових сортів квітів. Так, подорожуючий давньогрецький історик Геродот описує 60-пелюсткову троянду, яка росла у саду персидського царя Мідаса [5].

А у країнах Далекого Сходу, наприклад, Індії – дерево символізувало життя. Усі священні дієства відбувалися тут під деревами. Надзвичайно важливе значення мали квіти: їх розводили у великій кількості, ними прикрашали храми, їх використовувалися під час різноманітних богослужінь, у святкових дієствах, дівчат називали іменами квітів і т.д. До сьогоднішніх днів славиться тибетська медицина, основана на особливих препаратах та настоях, виготовлених з різноманітних трав. А для китайців та японців, найціннішим для людини є природна краса довкілля у поєднанні життєдайністю рослин, каменів і води. Там обожнювали гори, скали, каміння, так само, як і рослини, що і використовувалося при облаштування парків. У цих парках обов'язково були присутні камені. Вода теж була обов'язковим елементом, причому, вона неодмінно повинна була протікати зі сходу на захід. Для озеленення використовували хвойні дерева, кущі і листяні породи низьких форм (клен несправжньо-платановий, черешня, ін. Тут навчилися вирощувати низькі дерева, які зберігали всі ознаки великих. І сади були досить малими, проте з лабіринтами, в яких можна було блукати годинами, не знаходячи виходу. Для кожного пейзажу мала бути строга кількість каменів, горбів і дерев. Особливу роль відводилось деревам. Наприклад, дуб мав бути в центрі композиції, він підкреслював головну позицію парку. Сосна із скривленим стовбуром обов'язково мала рости посеред острова. Було також дерево усамітнення та дерево сонячного заходу, якому відводили важливе місце у композиції: зазвичай, це був клен червонолистий, посаджений із західної сторони з таким розрахунком, щоб сонце, заходячи, могло освітлювати його червоні листки [5].

На жаль, з плином часу ці народні знання про рослини були забуті та втрачені. Людина тупо і самовпевнено стала вважати себе господарем на Землі, перестала дбати та піклуватися про природу і рослини. Втративши цей життєдайний зв'язок з матінкою-природою, сьогодні ми рубаємо ліси, ламаємо гілки дерев у парку, нищимо живоплоти, топчемо газони, виринаємо з корінням квіти... І ні на мить не задумуємось про наслідки. Сьогодні ми нічого не можемо сказати про такі рослини, як Адамові (або Чортові) ребро, Адамова голова, Богородишна коса, Божа ручка, Божа благодать, Черевички Божої матері, Дівоча кров, Борода чортова, Петрова закуска, Ручка Божої матері та ін. Ці, та багато інших рослин, назви яких колись багато говорили самі за себе і формували в народній уяві живі картини, сьогодні залишилися для нас лише свідками цілого пласту народної культури – переказів, легенд, оповідей тощо, який, очевидно, вже загинув для нащадків безповоротно.

Щоб вберегти від повного забуття ті крихти народних знань про природу і рослини, що сьогодні ще жевріють у глибинах народної пам'яті, молодих людей – студентів – необхідно залучати до процесу їх вивчення і дослідження. І тут варто навести позитивний досвід Прикарпатського університету вул. В. Стефаника (м. Івано-Франківськ), в якому з 2000 р. в навчальні плани педагогічного факультету введено невеликі курси "Етноботаніки" та "Народного природознавства", а біологічного факультету – "Прикладної ботаніки". У рамках цих дисциплін висвітлюється питання рослинності в народному епосі, фольклорі, етнографії, природознавстві. Програми курсів включають та-

кі питання, як значення рослин у природі, використання рослин людиною, рослинність і релігійна свідомість, рослини в українській міфології, рослини (і квіти, зокрема,) в легендах, переказах та звичаях нашого народу і т.д. Молодих людей знайомлять з рослинами-символами та рослинами-оберегами, з народними обрядами, пов'язаними із використанням окремих рослин. Студенти досліджують звичаї, повір'я, перекази про рослини у своїй місцевості, розповідають про "друге життя" дерев (різьбярські, сувенірні, побутово-ужиткові вироби) у своїх домах тощо.

Як відомо, ознаки нації – це мова і народні обряди. І щоб не залишити нащадкам чорної, обгорілої, бездиханної української землі, необхідно повсякденно, повсякчасно працювати над збереженням народних знань про рослинність, народні обряди з використанням рослин; маємо оберігати природу і любити її. Шкода, що не вдалося зберегти часопис "Український ліс", на сторінках якого друкувалися такі цікаві етнографічні матеріали щодо рослин. Це було чи не єдине видання в Україні, яке, звертаючись до глибин народної мудрості, вчило любити природу. На жаль, все рідше виходить сьогодні ще один цікавий краєзнавчий журнал – "Українські Карпати".

Маємо пам'ятати, що майбутнє нашої землі – в наших руках. І всім нам, а, у першу чергу, науковцям, викладачам, розпорядникам коштів, державним мужам сьогодні треба дбати про те, щоб зеленіли наші простори, квітучими були весняні сади, рясними – широкі літні поля, щоб здоровою, багатою і щедрою була рідна земля.

Література

1. Булашов Г. Український народ в своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. – К., 1992. – 413 с.
2. Воропай О. Звичаї нашого народу, т. I, II. – Мюнхен, 1958.
3. Золотницький Н.Ф. Квіти в легендах і переказах. – К., 1992. – 207 с.
4. Скуратівський В. На крилах храму. Екологічні уявлення українського народу. – К., 1998. – 119 с.
5. Стойчев Л. Парковое и ландшафтное искусство. – София, 1962. – 386 с.

УДК 630

Доц. В.К. Зайка, канд. с.-г. наук – УкрДЛТУ

БІОСИНТЕЗ ПЛАСТИДНИХ ПІГМЕНТІВ СОСНИ ЗВИЧАЙНОЇ В УМОВАХ ВИСОКИХ РАДІАЦІЙНИХ РІВНІВ

Радіаційне опромінення впливає на особливості біосинтезу зелених і жовтих пігментів протягом вегетаційного періоду. Тіснота зв'язку між радіаційними параметрами дерев і кількістю пластидних пігментів на початку і всередині вегетаційного періоду виявилась, як правило, середньою, а у кінці – сильною.

Doc. V.K. Zaika – USUFWT

Biosynthesis plastid pigments in cultures of *Pinus sylvestris* L. in conditions of high radiating levels

The irradiation influences features of biosynthesis of green and yellow pigments during the vegetative period. The narrowness of linkage between radiating parameters of tre-